

*Галина Анатоліївна Трунова,
старший науковий співробітник
відділу проблем цивільного, трудового
та підприємницького права
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
кандидат юридичних наук, доцент
ORCID: 0000-0002-1829-2561*

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЗАХИСТУ ПРАВ У СФЕРІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Постановка проблеми. Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) створений відповідно до розділу другого Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року (далі – Конвенція) з метою забезпечення регіонального захисту людських прав і дотримання сторонами Конвенції своїх зобов’язань. За підсумками 2022 року Україна перебуває на третьому місці за кількістю звернень до ЄСПЛ [1].

Прецедентна практика ЄСПЛ має вагоме значення для всіх суб’єктів правозастосування. Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 року врегульовано відносини, що виникають у зв’язку з обов’язком держави виконати рішення ЄСПЛ у справах проти України; з необхідністю усунення причин порушення Україною Конвенції і протоколів до неї; з впровадженням в українське судочинство та адміністративну практику європейських стандартів прав людини; зі створенням передумов для зменшення кількості заяв до ЄСПЛ.

Конвенція встановлює низку прав і свобод які держави-члени зобов’язуються забезпечити кожному, хто перебуває в межах їх юрисдикції. Будь-яка особа, вичерпавши доступні засоби правового захисту відповідно до національного законодавства, може подати заяву до ЄСПЛ на підставі порушення Конвенції. Права, гарантовані Конвенцією та протоколами до неї, користуються широким захистом і, хоча вони, по суті, є цивільними та політичними правами, багато з них мають наслідки соціального та економічного характеру. ЄСПЛ та Європейська комісія з прав людини дотримуються позиції, що не існує ізольованого поділу, відокремлення сфери економічних і соціальних прав від сфери діяльності Конвенції. Таким чином, Конвенція є проникною (доступною) для соціальних прав, якщо вона трактується динамічно та конструктивно [2, с. 6].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика практики ЄСПЛ знаходиться у фокусі досліджень науковців права соціального забезпечення, серед яких: А. Бадида, С. Вишновецька, І. Ласько, С. Сільченко, Г. Чанишева, О. Ярошенко та ін. До того ж питання застосування в Україні практики ЄСПЛ у сфері захисту соціальних прав було детально проаналізовано А. Федоровою у 2012 році [3]. Необхідно також відзначити роботу А. Г. Хередеро «Соціальне забезпечення як право людини. Захист, передбачений Європейською конвенцією з прав людини» 2007 року [2]. Водночас затребуваність практики ЄСПЛ щодо захисту прав у сфері соціального забезпечення суб’єктами правозастосування свідчить про необхідність активного наукового пошуку з цієї проблематики.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі аналізу рішень ЄСПЛ і наукових публікацій дослідити питання захисту прав у сфері соціального забезпечення у практиці ЄСПЛ.

Основні результати дослідження. За декілька десятиліть відбулися зміни у прецедентному праві ЄСПЛ щодо соціального забезпечення, з помітною тенденцією до більш широкого захис-

ту прав, незважаючи на значну свободу розсуду, яку Конвенція надає державі щодо грошових зобов'язань [2, с. 63].

Як влучно зазначив М. Козюбра, що хоча ЄСПЛ мав захищати закріплені в Конвенції класичні права і свободи, порівняно скоро він стикнувся з проблемами, які виходять за їх межі. За браком спеціалізованих регіональних судів соціального спрямування (навіть після прийняття Європейської соціальної хартії), ЄСПЛ поступово почав сам «соціалізуватися», спочатку спираючись на положення Конвенції щодо класичних прав людини, зокрема права власності, а потім і на інші, які, на перший погляд, не мали стосунку до соціально-економічних прав, зокрема на частину першу ст. 6 Конвенції – право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом [4, с. 6–7].

В українській правовій науці склався єдиний підхід у питаннях захисту прав ЄСПЛ у сфері соціального забезпечення, з яким погоджуємося та підтримуємо. Зокрема, А. Федорова відзначає, що практика ЄСПЛ свідчить про можливість непрямого захисту соціальних прав головним чином у рамках статей 2, 3, 6, 8, 14 та ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції. Можливість захисту соціальних прав ЄСПЛ пов'язано саме з розширеним тлумаченням змісту ст. 1 Протоколу № 1 та поняттям «майно» у світлі Конвенції. Про часткове поширення Судом сфери застосування ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції на право на пенсію та інші соціальні виплати зі сфери соціального забезпечення свідчить рішення у справі «Міллер проти Австрії». Зокрема, Суд встановив принцип, згідно з яким обов'язок сплачувати внески у фонди соціального забезпечення може створити право власності на частку активів, які формуються відповідним чином. Позиція Суду була підтверджена й у рішенні «Гайгузус проти Австрії»: якщо особа робила внески у певні фонди, в тому числі пенсійні, то такі внески є частиною спільних коштів фонду, яка може бути визначена в будь-який момент, що, своєю чергою, може свідчити про виникнення у відповідної особи права власності [3, с. 388].

І. Ласько, проаналізувавши окремі рішення ЄСПЛ, доходить висновку, що положення Конвенції, які стосуються захисту прав особи на соціальне забезпечення, можна умовно поділити на дві групи: ті, що стосуються безпосередньо права на соціальне забезпечення, і ті, що опосередковано впливають на це право, а саме відіграють роль процесуальних гарантій при призначенні та здійсненні соціальних виплат. До першої групи належать положення Конвенції про право кожного на охорону життя (ч. 1 ст. 2), про заборону катування (ст. 3), про дискримінацію (ст. 14), про захист права власності (ст. 1 протоколу 1 до Конвенції). До другої групи – положення про право на справедливий суд (ч. 1 ст. 6), що передбачає право на доступ до незалежного суду, розгляд справи у розумний строк, а також обов'язкове виконання судових рішень [5, с. 241].

Водночас зауважимо, що ст. 14 Конвенції доповнює інші основні положення Конвенції та протоколів до неї. Вона не існує незалежно, оскільки застосовується лише щодо «користування правами та свободами», що гарантуються цими основними положеннями (справа «Захін проти Німеччини»). Застосування ст. 14 Конвенції необов'язково означає порушення одного з матеріальних прав, гарантованих Конвенцією. Необхідно, але й також достатньо, щоб обставини справи входили «до сфери застосування» однієї або більше статей Конвенції (справи «Гайгузус проти Австрії», «Е. Б. проти Франції»). Основоположними принципами прецедентної практики ЄСПЛ щодо ст. 14 є: відмінність у ставленні є дискримінаційною, якщо вона не має об'єктивного та розумного обґрунтування, іншими словами, якщо вона не має легітимної мети або якщо немає розумного співвідношення між застосованими засобами та метою. Договірна держава користується свободою розсуду при визначенні того, чи та, якою мірою відмінності в інших схожих ситуаціях виправдовують різне ставлення («Ван Раальте проти Нідерландів») [6].

Значення рішень ЄСПЛ складно переоцінити, адже йдеться не тільки про захист прав у ЄСПЛ, а й про вагомий внесок результатів практики ЄСПЛ у національну правозастовну сферу. Поза тим Конституційний Суд України неодноразово у своїх рішеннях щодо захисту прав у сфері соціального забезпечення застосовував практику ЄСПЛ, посилаючись на доктрину правомірних очікувань захисту власності відповідно до гарантій, передбачених ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

ЄСПЛ визначив низку кроків для аналізу того, чи було втручання у право власності на порушення Конвенції, а саме: 1) чи підпадає предмет спору під дію ст. 1 Протоколу № 1; 2) чи існує достатня «претензія» на володіння для залучення ст. 1 Протоколу № 1 і який обсяг права власності захищається у ст. 1 Протоколу № 1; 3) чи було втручання у мирне користування правом власності;

4) якщо так, то чи відповідає це втручання суспільним інтересам і на умовах, передбачених законом [7, с. 27].

У справі «Стек та інші проти Сполученого Королівства» ЄСПЛ вказав, що у сучасній демократичній державі існування багатьох людей протягом всього життя або його частини повністю залежить від допомоги з соціального страхування і допомоги з соціального забезпечення. Багато національних правових систем визнають, що таким людям потрібен ступінь упевненості і безпеки, а також забезпечення отримання допомоги – за умови виконання умов правомірності – через невід’ємне право. Якщо фізична особа має заявлене право на отримання допомоги на підставі внутрішнього законодавства, важливість цього права також має бути відображена шляхом підтримання ст. 1 Протоколу № 1 як такої, що може тут застосовуватись.

Суд вважає, що твердження про те, що право на допомогу без попередніх внесків підпадає під дію ст. 1 Протоколу № 1, більше не дозволяє неефективним положенням Соціальної хартії містити такі висновки щодо допомоги на основі внесків. Тоді як Конвенція встановлює, що, по суті, являють собою цивільні і політичні права, багато з них мають наслідки соціального чи економічного характеру. Сам факт того, що тлумачення Конвенції може поширюватися на сферу соціальних і економічних прав, не повинен бути вирішальним фактором проти такого тлумачення; не існує розподілу, що відділяє сферу цих прав від сфери, яка охоплюється Конвенцією («Ейрі проти Ірландії») [8].

ЄСПЛ встановив, що ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції, яка, по суті, гарантує право власності, включає три різні норми. Перша, що має загальний характер, формулює принцип безперешкодного користування своїм майном, і вона викладена у першому реченні першого абзацу: «Кожна фізична або юридична особа має право мирно володіти своїм майном». Друга норма стосується можливості позбавлення майна за певних умов і міститься у другому реченні того ж абзацу: «Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше як в інтересах суспільства і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права». У третій нормі визнається, що держави-учасниці мають право, крім іншого, контролювати використання майна відповідно до спільних інтересів, приймаючи закони, які вони вважають для цього необхідними, і воно наведено у другому абзаці: «Проте попередні положення жодним чином не обмежують право держави вводити в дію такі закони, які вона вважає за необхідне, щоб здійснювати контроль за користуванням майном відповідно до загальних інтересів або для забезпечення сплати податків чи інших зборів або штрафів».

Ці норми, однак, не є «окремими» у тому сенсі, що вони не пов’язані між собою. Друга й третя норми стосуються особливих випадків втручання держави у здійснення права безперешкодно користуватися своїм майном і відповідно мають тлумачитися з погляду загального принципу, сформульованого у першій нормі («Джеймс та інші проти Сполученого Королівства», «Саргсян проти Азербайджану»).

ЄСПЛ неодноразово вказував, що ст. 1 Протоколу № 1 не гарантує права на отримання пенсії або соціальної допомоги в певному розмірі («К’яртан Асмундсон проти Ісландії»). Крім того, вона не гарантує право на пенсію за віком як таку («Аунола проти Фінляндії», «Да Сільва Карвалью Ріку проти Португалії») [9].

Поняття «майно» у першій частині ст. 1 Протоколу № 1 є автономним поняттям, яке охоплює як «існуюче майно», так і активи, в тому числі позови, щодо яких заявник може стверджувати, що він або вона має принаймні «законне очікування». «Майно» містить права «in rem» та «in personam». Термін охоплює нерухоме й рухоме майно та інші майнові інтереси [10].

Відзначимо, що ЄСПЛ використовує термін «легітимні очікування» у двох взаємопов’язаних контекстах. По-перше, посилається на законне очікування як на спосіб розширення обсягу «власності» (майна) за змістом ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції для того, щоб передати питання до компетенції Суду. По-друге, ЄСПЛ використовує цей термін для позначення очікувань особи щодо майбутнього мирного володіння своїм майном [7, с. 25].

У справі «Копецький проти Словаччини» ЄСПЛ узагальнив висновок про належне правове підґрунтя для виникнення в особи легітимного очікування у такий спосіб: якщо суть вимоги особи пов’язана з майновим правом, особа, якій воно надане, може вважатися такою, що має «легітимне очікування», якщо для такого права в національному законодавстві існує достатнє

10. Посібник за статтею 1 Протоколу № 1 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Захист власності. Рада Європи / Європейський суд з прав людини. 2019. 75 с. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/07/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf

References

1. European Court of Human Rights. Annual report 2022. URL: https://www.echr.coe.int/Documents/Annual_report_2022_ENG.PDF
2. Heredero A. G. Social security as a human right: The protection afforded by the European Convention on Human Rights. Council of Europe, 2007. 67 r. URL: [https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-23\(2007\).pdf](https://www.echr.coe.int/LibraryDocs/DG2/HRFILES/DG2-EN-HRFILES-23(2007).pdf)
3. Fedorova A. L. Problemy zastosuvannya v Ukraini praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sferi zakhystu sotsialnykh prav. *Pravove zabezpechennia efektyvnoho vykonannya rishen i zastosuvannya praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny*: zb. nauk. ct. Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Odesa, 15 veresnia 2012 r.) / za red. S. V. Kivalova; NU «OIuA». Odesa: Feniks, 2012. S. 386–406.
4. Koziubra M. I. Verkhovenstvo prava i sotsializatsiia derzhav. *Naukovi zapysky NaUKMA*. 2010. T. 103: Yurydychni nauky. S. 3–8.
5. Lasko I. M. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u sferi sotsialnoho zabezpechennia Ukrainy. *Derzhava i pravo*. Vyp. 61. 2013. S. 240–245.
6. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Pichkur proty Ukrainy» (Zaiava № 10441/06) vid 7 lystopada 2013 roku. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_984#Text
7. Cousins M. Legitimate Expectation and Social Security Law Under the European Convention of Human Rights. *European Journal of Social Security*. 2021. 23(1). 24–43. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1388262720961792>
8. Rishennia Yevropeiskoho sudu z prav liudyny u spravi «Stec and others v. the United Kingdom» (Zaiavy № 65731/01 ta № 65900/01) vid 6 lytnia 2005 r. URL: <https://rm.coe.int/11-stec-and-others-v-the-united-kingdom-decision-06-07-2005-/16806b592a>
9. Case of Béláné Nagy v. Hungary (№ 53080/13) 13 December 2016. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22display%22:\[2\],%22itemid%22:\[%22001-169663%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22display%22:[2],%22itemid%22:[%22001-169663%22])
10. Posibnyk za statteiu 1 Protokolu № 1 Konventsii pro zakhyst prav liudyny ta osnovopolozhnykh svobod. Zakhyst vlasnosti. Rada Yevropy / Yevropeiskyi sud z prav liudyny. 2019. 75 s. URL: https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/07/Guide_Art_1_Protocol_1_UKR_-2019.pdf

Трунова Г. А. Практика Європейського суду з прав людини щодо захисту прав у сфері соціального забезпечення

Стаття присвячена проблематиці захисту прав у сфері соціального забезпечення Європейським судом з прав людини. Розглянуто еволюцію поширення положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод на категорію соціальних прав у практиці Суду. Висвітлено позиції вітчизняних фахівців щодо захисту прав ЄСПЛ у сфері соціального забезпечення. Акцентовано увагу на доктрині правомірних очікувань захисту власності відповідно до гарантій, передбачених ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції у контексті захисту прав у сфері соціального забезпечення. Зроблено висновки щодо захисту ЄСПЛ прав у сфері соціального забезпечення, зокрема, щодо широкого захисту відповідної категорії прав і правомірних очікувань захисту власності відповідно до гарантій, передбачених ст. 1 Протоколу № 1 до Конвенції.

Ключові слова: Європейський суд з прав людини, соціальне забезпечення, соціальний захист, соціальні права, захист прав, пенсія, соціальне страхування, легітимні очікування.

Trunova H. A. The practice of the European Court of Human Rights regarding the protection of rights in the field of social security

The article is devoted to the issue of protection of rights in the field of social security by the European Court of Human Rights. The evolution of the spread of the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms to the category of social rights in the practice of the Court has been considered. The positions of domestic experts regarding the protection of the rights of the ECHR in the field of social security have been analyzed. The provisions of the Convention under which social rights are protected have been highlighted. The procedure defined by the ECHR for analyzing whether a property right has been interfered with in breach of the Convention has been represented. The main provisions of the decision in the case «Stec and others v. the United Kingdom» have been reflected in the context of the broad protection of rights in the field of social security. Attention has been focused on the doctrine of legitimate expectations of property protection in accordance with the guarantees provided by Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention in the context of the protection of rights in the

field of social security. The decision in the case «Belane Nagy v. Hungary» regarding the definition of legitimate expectations in matters of protection of rights in the field of social security has been analyzed. Relevant conclusions have been drawn regarding the ECHR's protection of rights in the field of social security, in particular, regarding the broad protection of the corresponding category of rights, as well as the application of the «legitimate expectations» category of property protection in accordance with the guarantees provided for in Article 1 of Protocol No. 1 to the Convention.

Key words: European Court of Human Rights, social security, social protection, social rights, protection of rights, pension, social insurance, legitimate expectations.

DOI: 10.33663/2524-017X-2023-14-389-394